

פולמוס ארון הברית בימי יאשיהו

"והיה כי תִּרְבוּ וּפְרִיתֶם בְּאֶרֶץ, בְּיָמֵים הַהֵמָּה נֶאֱמַר ה', לֹא יֵאמְרוּ עוֹד אֲרוֹן בְּרִית ה', וְלֹא יֵעֲלֶה עַל לֵב, וְלֹא יִזְכְּרוּ בּוֹ, וְלֹא יִפְקְדוּ, וְלֹא יַעֲשֶׂה עוֹד. בַּעַת הַהִיא יִקְרָאוּ לִירוּשָׁלַם כְּסֵא ה', וְנִקְווּ אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם לְשֵׁם ה', לִירוּשָׁלַם, וְלֹא יִלְכוּ עוֹד אַחֲרֵי שְׁרָרֹת לְבָם הַרְעַ" (יר', ג, טז–יז).
למקרא שני הפסוקים הללו מתעוררות שתי שאלות:

- א. מה פשר הדברים, למה מתכוון הכתוב בהתבטאותו הנחרצת כלפי ארון הברית?
- ב. מתי נאמרה נבואה זו, והיכן היה ארון הברית באותה שעה?

על השאלה השנייה עונים כמה חוקרים, שהארון נשדד וגלה לבבל ונבואה זו נאמרה אחרי החורבן.¹

ואולם, הפסוק שהחוקרים הללו מסתמכים עליו: "ולא זכר הדם רגליו ביום אפרו" (איכה ב, א) אינו מוכיח, כיוון שהמליצה "הדם רגליו" אינה כינוי ספציפי לארון הברית, אלא למקומו, דהיינו בית המקדש (או האוהל בעיר דוד, שם השכין דוד את הארון: "נבואה למשכנותיו נשתחוה להדם רגליו", תהלים קלב, ז). בנוסף לכך העיר הרן² בצדק, כי אילו גלה הארון לבבל, היה בוודאי נזכר ונמנה בראש רשימת הביזה של נבחרדאן (מלכים ב, כה). מסתבר אפוא שצדקו הסוברים כי הארון נעלם כבר לפני החורבן.

ובאשר לשאלה הראשונה — מה משמעותה של נבואה זו ומה בא הנביא לומר, חוקרים שונים (וינפלד, פיק ועוד)³ דורשים סמוכים בין שני הפסוקים מירמיהו הגידונים כאן, לבין הנבואה להלן: "... אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' המה... הגה אתם בטחים לכם על דברי השקר לבלתי הועיל, הַגִּנְב רִצַח וְנִאֲפָה וְהַשְׁבַּע לְשִׁקְרָא וְקִטַר לְבַעַל וְהַלֵךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם, וּבִאתֶם וְעַמְדַתֶם לִפְנֵי בַיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו וְאִמְרַתֶם נְצַלְנוּ לְמַעַן עֲשׂוּת אֵת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה. הַמַּעֲרַת פְּרִצִים הִי הַבַּיִת הַזֶּה... כִּי לָכוּ נָא אֶל מְקוֹמִי אֲשֶׁר בְּשִׁילֹו אֲשֶׁר שְׁכַנְתִּי שְׁמִי שָׁם בְּרֵאשׁוֹנָה, וְרָאוּ אֵת אֲשֶׁר

1 J.P. Hyatt, *Jeremiah (The Interpreter's Bible)*, New York 1956, pp. 827-828; J. Bright, *Jeremiah (The Anchor Bible)*, New York 1984, p. 27

2 מ' הרן, "סילוק ארון הברית", ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל, כה (תשכ"א), עמ' 211–223; M. Haran, "The Disappearance of the Ark", *IEJ* 13 (1963), pp. 46-58

3 ראה W. McKane, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah*, 1, (ICC), Edinburgh 1986, pp. 73-74

עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל" (יר' ז, ד-יב). חוקרים אלו טוענים, כי שני המקראות גם יחד הם הטפות אנטי-פולחניות המלמדות שהתגשמות רוח הנבואה לעתיד עדיפה מכלי קודש חומריים.

נראה שיש צדק בקישור הכתוב שלנו אל פרק ז, אבל הפרשנות שיש כאן כשורה חדשה אינה נראית. ההדגשה הנחרצת כפול חמש – לא יאמרו, לא יעלה על לב וכו' – אינה עושה רושם של כשורה כי אם רושם של פולמוס. הנביא יוצא נגד הטוענים "היכל ה', היכל ה'", החושבים שהמקום השמור ביותר בשביל הארון הוא ההיכל, מקומו הקבוע. נגד הללו טוען ירמיהו בטענת תוכחה, כי אין ההיכל מקום בטוח באשר קיומו תלוי במעשי העם, והללו אינם ניבאים טובות. ההיכל כשלעצמו אינו מוגן בגלל שם ה' הגקרא עליו. אם אין ישראל הולכים בדרכי ה', אף ירושלים והמקדש אינם בעלי זכות קיום, כדוגמת שילה, שחרבה בעטיה של רעת העם.

כדי להבין את טיבו של הפולמוס בעניין הארון, הכרח לעמוד על רקעו ההיסטורי. כאמור, אפשר להסיק מהעדרו של הארון מרשימת הביזה של נבוזראדן, כי הארון כבר לא היה במקומו בעת החורבן. השאלה היא: אימתי נעלם הארון? נראה שצודקת הדעה הרווחת בקרב מפרשים לא מעטים⁴ כי היעלמות הארון אירעה בימי מנשה ויאשיהו, כפי שמוכיח מקרא חשוב שבו נזכר ארון הברית בפעם האחרונה במקרא: "ויאמר ללויים המבינים, לכל ישראל הקדושים לה, תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל, אין לכם משא בכתף" (דה"ב לה, ג). היה זה בעת הפסח הגדול החגיגי שערך יאשיהו לכל קהל ישראל. ואם יאשיהו דורש להביא את הארון אל ההיכל, משמע שלא היה שם.

איך ובאילו נסיבות הוצא הארון ממקומו?

הרן סובר כי מנשה סילק את הארון, כיוון שהציב במקומו, במקדש, את פסל האשרה (מל"ב כא, ז). ואולם נראה כי מנשה לא סילק את הארון, כי אם גנזו.

כאן עלינו לעמוד במידת האפשר על טיבו ואופיו של מנשה. הקורא במלכים ב כא יכול לחשוב שמנשה נידון במסורת הקדומה לגינוי מוחלט. אך האמת היא, שבקרב חכמי התלמוד יש הדורשים בשבחו ומניחים שהוא לא כולו שלילי (רב אשי, סנהדרין קב ע"ב ועוד), ונראה שאף מפרשטם של המקראות יש ללמוד זאת. עיון מעמיק בתולדות מלכי יהודה האחרונים מראה, כי מאחז ועד צדקיהו לא היה מלך רשע או צדיק ששמע בקול הנביאים, אשר דרשו משליטי יהודה להימנע מהרפתקנות מדינית. כל המלכים עשו את ההיפך מזה. הם התעברו בסכסוכי המעצמות, כרתו בריתות שגויות וחוללו מרידות הרות אסון. המלך היחיד בין כל הללו שנמנע מכל זה היה מנשה. הוא היה אמנם עובד עבודת אלילים פנאטי, אבל נקט את קו המדיניות של הנביאים. הוא שמר אמונים למעצמה השלטת, שממלכת יהודה קיבלה עליה את מרותה מימי אחז, באותה תקופה של שיא כוחה של האימפריה האשורית, בימיהם של סנחריב, אסרחדון ואשורבניפל. כך ניהל את המדינה פחות או יותר על מי מנוחות, בשבתו על כיסא המלכות חמישים וחמש שנה.

4 C.L. Seow, ; W.A.L. Elmslie, *The Books of Chronicles*, Cambridge, 1916
 "Ark of the Covenant", *The Anchor Bible Dictionary*, I, New York 1992, p. 390
 וביכליוגראפיה שם, עמ' 393.

במלכים ב כא מסיים הכתוב את תולדות מנשה: "וישכב מנשה עם אבתי, ויקבר בגן ביתו בגן צזא..." (פס' יח). לקמן (פס' כו) מלמד הכתוב, כי גם אמון בנו נקבר שם. ומסתבר שהוא הדין ליאשיהו נכדו ("בקברתו", מל"ב כג, ל; "בקברות אבתי", דהיי"ב לה, כד. עיר דוד אינה נזכרת). למדנו אפוא כי מנשה חצב קבר מלכותי חדש, ששימש את הבאים אחריו. נראה שיש בדבר זה כדי להסביר כמה בעיות היסטוריות.

הבה נדלג דורות אחדים, ונעמוד על דברי יוסף בן מתתיהו הכהן (קדמוניות יג 249; מהד' שליט, ג, עמ' 96), כי יוחנן הורקנוס בן שמעון החשמונאי, בהיותו במצוקה, ציווה להוציא מקברי מלכי בית דוד אוצרות בסכום שלושת אלפים כיכר כסף.

דיעה זו הביכה היסטוריונים ופרשנים, מפני שאילו היו אוצרות בקברי מלכי בית דוד, אשר בעיר דוד, מקום שהיה ידוע לכל — לא היה נבזר אדון נודר הנאה מהם, ואל-נכון היו תופסים מקום נכבד בתיאור המפורט של ביזת נבזראדן אחרי החורבן. אם הוא לא בזז את האוצרות הללו, משמע שבימיו לא היו ידועים כלל, משום שמערות הקבורה בעיר דוד היו ריקות.

מי רוקן אותן? הווי אומר מנשה, שחצב כאמור קברי מלכות חדשים, שמסתריהם ומבואותיהם לא היו ידועים. כלומר, מנשה העביר את תכולת קברי מלכי בית דוד מעיר דוד אל קברי המלכות החדשים בגן עוזא. העברה זו כללה בוודאי את כל האוצרות שהיו שם. מנשה זכר בוודאי את אשר אירע בימי אביו חזקיה, כאשר ירושלים עמדה ליפול בידי האשורים, ואך נס שהתרחש בשעה האחרונה הציל את העיר מחורבן. מנשה הבין שנסיים כגון אלה אינם מתרחשים בכל יום, וכי ירושלים אינה עוד בטוחה בפני כיבוש. על כן העביר את אוצרות אבותיו וגנזם במעמקי סלעי ירושלים.

קרוב לוודאי, שבאותם מבואות סתר תת-קרקעיים חצב מנשה גם מדור מיוחד לכלי-יקר, ובראשם ארון הברית. לא בגלל חרדת קודש עשה כן; אלא ששליט פרגמאטי זה סבר שיש להגן על ארון הברית, הכלי היקר והמפואר התופס מקום נכבד בתודעת ישראל. בימי יאשיהו הפכה עובדה זו, כפי הנראה, לסלע מחלוקת. חלק מן העם סבר שהמקום השמור והבטוח ביותר הוא היכל ה', מקומו של הארון מקדמת דנא. כלפי דעה זו יצא ירמיהו ולימד שאין ההיכל מקום שמור ובטוח, ושכצדק גנזו הארון, כדי שלא ייפול בידי בוזים נכרים.

בעניין זה היתה דעתו כדעת יאשיהו. בפסוקים מדברי הימים שראינו למעלה, מצווה יאשיהו את הלויים להביא את הארון אל ההיכל לכבוד הפסח החגיגי המיוחד שערך לכל קהל ישראל, ומוסיף: "אין לכם משא בכתף". יש לפרש שהכוונה היא: לא יהיה לכם עוד משא בכתף; ומשמעות הדברים, כפי פירוש חז"ל (תוספתא סוטה פ"ג ה"א, יומא נב ע"ב, הוריות יב ע"א): כאשר תשיבו את הארון למקום גניזתו, לא תצטרכו עוד לשאתו בכתף, כלומר לטלטלו, כי במקום שנגנז, שם יהיה שמור עולמית. כדברי חז"ל שם: "ומי גנזו — יאשיהו גנזו".

ראיה לפירוש זה היא העובדה שמאז אותו פסח לא נודע עוד הארון, עד היום הזה. "הלויים המבינים" היו הדור הראשון שידע את סוד מקומו של הארון והאוצרות במסתרי מערת הלבירינט שחצב מנשה. ומאז נמסר הסוד מדור לדור, לאנשי סגולה מעטים.

פרדוקס מעניין הוא לכאורה, ששני קצוות התאחדו כאן – המלך הרשע ביותר מזה והמלך הצדיק ביותר מזה – עם ירמיהו הנביא. כולם היו באותה דעה, שארון הברית צריך להיגזז. מובן שהנימוקים של שני הצדדים היו שונים. מנשה רצה להציל אוצרות יקר היסטוריים, ואילו יאשיהו וירמיהו סברו כי באחריות העם לשמור את ארון העדות ובו שני לוחות הברית, המעידים על ההתגלות ועל הברית הכרותה בין ה' ובין עמו. אלו ואלו לא האמינו באמונה הפטישיסטית הנמוכה שרווחה בין המוני העם, שהארון וההיכל מחמת קדושתם מגינים על עצמם.

מן ההיבט הרעיוני-נבואי, לא בא ירמיהו לשלול את ערכם של כלי קודש ומקדש, כי אם להדגיש את העיקר: העלאת האנושות כולה מן הבערות האלילית אל האמונה באל היחיד על-ידי ישראל העם הנבחר. דברי ירמיהו סוגרים כאן מעגל, שתחילתו "ונברכו בך כל משפחת האדמה" (בראשית יב, ג) וסופו "ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' לירושלם" (יר' ג, יז).

עמוד התווך של הקו הזה הם שני לוחות הברית. הלוחות מעידים על האירוע המרכזי בתולדות ישראל, המאיר את הדרך המוליכה מאברהם עד אחרית הימים.

כדאי להוסיף כאן, כי תקופת מנשה-יאשיהו היתה עידן של גניזות, כפי שמתברר מפרשת הרגמים כמערכ ירושלים. כשטח שבין עיר גנים, גבעת משואה, עמינדב ובית זית, נתגלו כעשרים תלוליות שנעשו בידי אדם. אך בניגוד לתלים ארכיאולוגיים, הכנויים שכבות שכבות, תלוליות אלו אינן אלא ערימות עפר כבירות, שנערמו במכוון בימי קדם. שלושה מן הרגמים הללו נחפרו באופן מלא בידי ארכיאולוגים (שניים בידי רות עמירן ואחד בידי זאב ייבין), ונתברר שבתחתיתם ישנו מתחם קטן מוקף שבע-עשרה צלעות, שבאמצעותו בור ובו פית ואפר וכלים מתקופת מנשה-יאשיהו לערך. ברגמים אלה, שגובהם משלושה עד עשרה מטרים וקוטרם מעשרה עד ארבעים מטר, לא נמצאו שום אבזורים אליליים. מכאן שהיו אלה כמות לכבוד אלוהי ישראל.

כפי שהצעתי,⁵ נראה שהבמות האלה נבנו בימי מנשה, שחילל וטימא את המקדש, ולכן היו עולי הרגל שעלו כמנהגם מימים ימימה לירושלים נמנעים מלבוא אל המקדש, והכוהנים הנאמנים לה' אלוהי ישראל בנו בשבילם כמות מחוץ לעיר. אפשר לשער כי כאשר עלה יאשיהו לכיסא המלכות, וביער ביד חזקה את האלילות והסיר את כל הבמות, באו אליו כוהני הבמות הללו, וטענו שלא מן הדין להרוס מבנים קטנים אלה, כיוון ששימשו בקודש את עולי הרגל, לשם ה', לירושלים. יאשיהו הסכים, ובמקום להרוס את הבמות הצנועות הללו, ציווה לגנוז תחת תלי-עפר.

פעולה דומה של גניזה מאותה תקופה מוצאים אנו במקדש הישראלי בערד. לפי הממצאים, היה זה מקדש שנבנה לשם אלוהי ישראל ופעל במשך כל תקופת המלוכה. בימי יאשיהו

5 ראה בספר זה, עמ' 164–171.

נבנתה מעליו בזהירות חומת סוגרים חדשה, תוך הקפדה שלא לפגוע במקדש גופו.⁶ כך הובטח שהמקדש שאיננו "במקום אשר יבחר ה'" לא ימשיך לשמש, ועם זאת לא נפגעו המקדש והמזבחות שבו, אשר נעשו מעיקרם לשם ה' לברו.

במאמר הנוכחי למדנו שאף בירושלים גופה היתה פעילות של גניזה באותה תקופה. גניזה זו היא אולי החשובה ביותר בתולדות ישראל — גניזת ארון ברית ה' ואוצרות המקדש.

6 "אהרוני, "ערד", אנציקלופדיה מקראית, ו, עמ' 379–380; לביבליוגרפיה ראה: מ' אהרוני, "ערד", האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ד (1992), עמ' 1271–1272.